

7 De werkingskracht van ontferming

De meritocratie bevraagd vanuit de gelijkens van de talenten

BRAM DE MUYNCK

‘Humility among the successful is not a prominent feature of contemporary social and economic life’¹

‘Waarom gaat het er hier zo ontspannen aan toe op het schoolplein? De kinderen hoeven zich hier niet te bewijzen’²

In de rechtvaardiging van ijver en presteren verwijzen we in het Nederlands gemakkelijk naar het begrip ‘talenten’. Iedereen wordt geacht die te gebruiken. ‘Woekeren met talenten’ heeft een positieve betekenis: het wordt gewaardeerd als je je intelligentie inzet en laat zien dat die wat oplevert. Pedagogen zeggen er vaak bij dat ze alle soorten talenten willen waarderen. De één is cognitief sterk, de ander is creatief en een derde sociaal. Ieder heeft een eigen talent. ‘Talent is het vermogen om iets goed te kunnen, iets wat je van nature schijnbaar moeiteloos af lijkt te gaan’, schrijft de SLO op haar website. Maar, zo vermeldt ze erbij, de omgeving is bepalend voor hoe een leerling zijn of haar talenten kan ontwikkelen. En omdat leraren belangrijke actoren zijn in die omgeving, is het voor leraren van groot belang zicht te hebben op de talenten van hun leerlingen (www.slo.nl).

Opmerkelijk is dat, ook bij het benadrukken dat mensen een diversiteit aan mooie eigenschappen kunnen hebben, de redenering hetzelfde blijft: je doet er goed aan om wat je in huis hebt zo goed mogelijk te benutten. Of, vertaald naar het onderwijs: leraren doen er goed aan om het potentieel van leerlingen maximaal te bekrachtigen en leerlingen te stimuleren om hun capaciteiten optimaal te benutten. Het leidt tot aantrekkelijke formuleringen in (digitale) schoolgidsen, zoals: ‘Onze school is

1 Sandel (2021, p. 143).

2 Genoteerd uit een gesprek op een kleine reguliere basisschool die veel kinderen met specifieke onderwijsbehoeften opneemt.

een bijzondere plek waar we elkaar uitdagen om het beste uit onszelf te halen.' De taal dat het loont om 'het beste uit onszelf halen' correspondeert met wat Sandel 'de meritocratische belofte' noemt (Sandel, 2021, p. 85). Scholen stimuleren leerlingen om zich in te spannen maximaal te presteren en dit zal hen iets moois opleveren.

Het pedagogisch handelen wordt op deze manier met een economische metafoor gemotiveerd. 'Woekeren' heeft namelijk wortels in de wereld van handel en ondernemen: je moet zorgen dat het talent wat oplevert. Met je unieke persoonlijke talenten kun je net zo omgaan als met geld en goed: je moet zorgen dat je de waarde ervan zo effectief mogelijk vergroot. Er is werk aan de winkel met wat je zelf in huis hebt! Leraren ervaren hier een lastige spanning. Ze zijn voortdurend bezig leerlingen te stimuleren, maar beseffen ook dat de druk averechts kan werken en dat de stress om zich in te spannen juist leidt tot minder in plaats van meer opbrengsten. En toch ervaren ze het als hun primaire opdracht om de druk op kinderen maximaal te houden. Valt er aan deze spanning te ontkomen?

Problematisch is dat het gebruik van 'talenten' teruggaat op Jezus' gelijkennis over de talenten (Matteüs 25:14-30). De dienaar die zijn ene talent begraaft, wordt gekapitteld als onnuttig, zelfs zodanig dat hem voorgoed de duisternis wacht. Door deze gelijkennis heeft het begrip talent een zware normatieve lading gekregen. Als je je talent optimaal benut, word je gewaardeerd, als je het niet doet, wordt het zelfs van je afgepakt. Klopt dit wel? En als het niet klopt, hoe wil het verhaal dan gelezen worden?

In dit hoofdstuk probeer ik de oorspronkelijke bedoeling van het verhaal over de talenten op het spoor te komen. Daarvoor ga ik eerst in op de gelijkennis zelf en de lastige aspecten ervan. Het zal blijken hoe begrijpelijk het is dat het verhaal meritocratisch verstaan wordt. Vervolgens ga ik na wat er in het licht van het gehele Matteüs-evangelie over de betekenis ervan te zeggen valt. Dit opent mogelijkheden voor een geheel andere lezing, waarmee we de spanningen die leraren ervaren, niet ongedaan kunnen maken, maar die wel ingangen biedt hoe we in een meritocratische cultuur het goede in het onderwijs kunnen laten verschijnen. Vanuit de in de context verscholen betekenissen probeer ik op te laten lichten wat ertoe doet in de waardering van wat leerlingen meebrengen en wellicht ook wat leraren zelf meebrengen en hoe we op een andere manier dan we gewend zijn kunnen kijken naar wat waardevol is.

Twee tegen één

Eerst de gelijkenis. Jezus vertelt over een vermogend heer die van huis gaat en aan drie dienaren talenten geeft, respectievelijk vijf, twee en één. Een talent staat voor een enorm geldbedrag (Van Bruggen, 2004, p. 430). Omgerekend naar de maatstaven in de Grieks-Romeinse oudheid staat één talent voor 25 jaarsalarissen. Uitgaande van het hedendaagse modale inkomen van 40.000 euro, is de man met het ene talent in een keer miljonair. Hij is ook degene die dit op waarde lijkt te schatten en het geld zorgvuldig verstopt. Dat lijkt voor de toenmalige hoorders niet per se onsympathiek: de man zorgde er goed voor (Luz, 2016, p. 502). Maar de andere twee gaan ermee aan de slag, drijven handel en zijn in staat om enorme winst te maken. Beiden verdubbelen de waarde. De crux van de gelijkenis lijkt dus duidelijk: je moet winst maken (idem, p. 494). Als de heer terugkomt, prijst hij immers de twee dienaren als goed en betrouwbaar, terwijl hij de derde bestraft als zijnde slecht. Sterker nog: de heer pakt het talent van hem af en geeft het aan degene die inmiddels tienvoudig miljonair is. Dit contrast maakt onrustig. Het komt onrechtvaardig over dat de persoon, die op het eerste gezicht niets verkeerd doet, als immoreel handelend veroordeeld wordt en niets meer overhoudt.

De gelijkenis lijkt een bevestiging van wat we waarnemen in een meritocratische samenleving, waarbij degenen die zich inspannen goed af zijn en degenen die om de een of andere reden hun talent niet willen of kunnen benutten, worden gestraft. Het ongemakkelijke gevoel is dat een heilige tekst maatschappelijk onrecht lijkt te bevestigen. Het is geen wonder dat Bertold Brecht in zijn *Driegroschenroman* deze gelijkenis neerzet als rechtvaardiging van het kapitalisme. De vrome scheepseigenaar wiens schip gezonken is, aldus het verhaal van Brecht, heeft niets te lijden, maar de matrozen, die hij heeft uitgebuit, komen om (Luz, pp. 498-499; Brecht, 1967, p. 1142 ff).

De gedachte dat het evangelie meritocratie predikt, kan nog sterker postvatten als we de slotzin lezen: 'Want wie heeft, zal nog meer krijgen, en wel in overvloed, maar wie niets heeft, hem zal zelfs wat hij heeft nog worden ontnomen' (vers 29). Deze zin is bekend geworden als het 'Matteüs-effect'³ en staat voor de waarneming dat er een cumulatief effect is van

3 De uitspraak komt vijf keer voor in het nieuwe Testament, twee keer in Matteüs (13:12 en 25:29), één keer in Markus (4:25) en twee keer in Lukas (8:18, 19:26). De gelijkenis heeft een parallel in Lukas 19:12-37. Aan de verwantschap besteed ik in dit essay geen aandacht.

kennis en vaardigheden. Toegepast op het onderwijs: wie goed leest, gaat steeds beter lezen en heeft daar in toenemende mate profijt van (Stano-vich, 1986). Als je thuis veel wordt voorgelezen en een rijke woordenschat opbouwt, ook in de zogeheten schooltaal, bouw je een voorsprong op die onmogelijk door anderen is in te halen (Rolff, 2000).

De context

In het bredere verband van het Matteüs-evangelie, in de Bijbel het eerste onderdeel van het Nieuwe Testament, is het eigenlijk onmogelijk om het verhaal te lezen zoals Brecht doet. Dat de boodschap zou zijn dat eenieder met talenten zou dienen te woekeren op de manier van kapitaalvergroting, is een 'hardnekkig misverstand', concludeert Naastepad (1978, p. 48). Voordat ik de aanwijzingen in Matteüs hiervoor langsloop, is het belangrijk stil te staan bij de context van het verhaal. Om precies te begrijpen waar het bij talenten om gaat, ontkomen we er niet aan om ons nauwkeuriger te verdiepen in het Bijbelboek Matteus. De boodschap van het hele boek helpt om de betekenis van het talentenverhaal te pakken te krijgen. Daarom kijken we naar wat eraan voorafgaat en wat erna volgt. De verwijzingen tussen haakjes verwijzen naar andere hoofdstukken in dit Bijbelboek, zodat die gemakkelijk na te lezen zijn.

De gelijkenis maakt deel uit van de zogeheten 'rede over de laatste dingen', in de compositie van het evangelie verteld vlak voor het lijden en sterven van Jezus. In de rede in Matteüs 24 en 25 gaan de gebruikte beelden voornamelijk over een onverwacht terugkomen van iemand: twee keer een heer die zijn spullen bij zijn vertrek heeft achtergelaten (24:25 en 25:14) en één keer een bruidegom die bij het feest arriveert. Het geheel van de rede gaat over de terugkomst van de mensenzoon, waarvan niemand het moment weet (24:30, 42, 50). De gelijkenis gaat over Jezus zelf en bevat een eschatologische boodschap (betreffende de laatste dingen in de wereldgeschiedenis). Jezus vertrekt, maar zal terugkomen. In het verhaal, geeft Hij zijn bezit aan zijn dienaren in beheer. Het komt erop aan dat ze er goed voor zorgen. Die zorg is niet iets afstandelijks of functioneels. De dienaren zijn geen vreemden, ze zijn gecommitteerd, ze leefden en werkten al met de bezittingen en blijven daarmee leven en werken. Maar nu de heer vertrekt, dragen ze zelf de verantwoordelijkheid.

Dan komt er een moment van afrekening, het eindgericht, de dag van de wederkomst. Je weet alleen niet wanneer dit is. Het kan morgen al zijn, maar ook langer duren. Dit geeft de gelijkenis van de talenten en de andere verhalen in de rede een grote urgentie. Het komt erop aan wat je doet. Wat je hebt, heb je in beheer, maar het is niet om het even hoe je ermee omgaat. De hele rede is een appel om waakzaam en alert te zijn om goed te handelen. Daar kun je niet mee wachten: je moet daadwerkelijk iets doen. De twee dienaren worden beloond, omdat ze zich hebben ingespannen, de derde dienaar wordt bestraft, omdat hij niet in actie is gekomen. Als dat de crux is, waar richt zich de actie dan op?

De boodschap van het Matteüs-evangelie

We lezen daarvoor terug in Matteüs. De eerste grote rede in dit evangelie, bekend als de bergrede, begint met de zogeheten zaligsprekingen. Opmerkelijk is daarin allereerst dat mensen in de categorie ‘niet-winst-makers’ gelukkig worden geprezen. Niet zij die winst maken, worden beloond, maar de nederigen van hart, de treurenden, de zachtmoedigen, zij die smachten naar gerechtigheid, de barmhartigen, de zuiveren van hart, de vredestichters, de vervolgdten vanwege de gerechtigheid. Maar de formulering let nauw. Het gaat hier immers niet om een beloning als gevolg van iets (een prestatie of hoedanigheid, zoals in het meritocratische ideaal), maar om een beschrijving van wat je als geluk zou moeten beschouwen. Wat Jezus als geluk duidt, is precies tegengesteld aan waarden die mensen doorgaans associëren met geluk, zoals, in onze culturele setting, assertiviteit, zelfrealisatie, flow ervaren en ja, (inderdaad!) winst maken.

Verderop in de rede treft in de tweede plaats de belangeloosheid. Je moet geen dingen doen louter om iets terug te verlangen (6:1-4) of geprezen te worden. Wat je in het verborgene doet, ziet de Vader. Dit contrasteert met het willen *pleasen* en uitingen op sociale media waarvoor je veel likes krijgt.

In de derde plaats is er iets van vanzelfsprekendheid, iets ongeplands. Er groeien vruchten aan een boom en die zijn alleen te herkennen, omdat ze bij deze boom horen. Ze groeien vanzelf, niet vanwege de acties van de bezitter (7:18). De boodschap, ook op andere plaatsen in het Matteüs-evangelie, gaat over zaken die niet duiden op actief winst maken, maar juist op belangeloosheid en niet planmatig zijn (12:33). Terwijl men slaapt,

groeit het zaad (13:24-25); een zaadje wordt ongemerkt groot (13:32), en het gist doet in het deeg geheel zijn eigen werk (13:33). Toch licht er iets op van actie, maar dan van een andere soort. In Matteüs 6:19 wordt aangeraden om schatten in de hemel te verzamelen en niet op aarde. De acties hebben een andere kwaliteit dan het laten groeien van wat je al hebt. Jezus duidt in al deze passages op een andere realiteit.

De persoon van Jezus

Die andere kwaliteit en realiteit hebben te maken met de persoon van Jezus. Als de heer weg is, ontvangen zijn dienaren diens bezit. Ze representeren precies wat Jezus doet. Anders gezegd is het geheim van het talent de geest van Jezus. Jezus maakt waar wat God bedoelt. 'Het gaat bij het talent om', zo zegt Naastepad 'de grote ontferming Gods; zijn goederen zijn niets dan ontferming en getuigenissen van ontferming' (Naastepad, 1978, p. 52). Jezus spreekt over en handelt naar wat de God van Israël bedoelt. Wanneer, vervolgens, iemand de geest van Jezus ontvangt, resulteert dit in een ander type inspanning dan het vermeerderen van wat je hebt op een meritocratische manier. Een aanwijzing hiervoor – opnieuw in de Bergrede, Matteüs 7:24 – is dat Jezus het houvast in het leven gelijkstelt aan 'het doen van mijn woorden'. Als je handelen overeenkomt met zijn boodschap, ben je als iemand die zijn huis op de rots heeft gebouwd.

Dat handelen is niet eenvoudig het kopiëren van wat Jezus doet. Zijn boodschap is zo uniek en uitzonderlijk dat alleen Hij kan verwezenlijken wat Hij zegt. Dat wordt duidelijk in de passages over de genezingen. De boodschap is daar radicaal: Hij neemt de ziekten weg en neemt onze kwalen op zich (8:17). Tegelijk roept Jezus op tot navolging. Als zijn leerlingen erop uit worden gestuurd, moeten ze dezelfde bevrijdende boodschap gaan verkondigen als hun meester, maar ook dezelfde bevrijdende handelingen gaan verrichten. Jezus geeft hun het vertrouwen dat het mogelijk is om in zijn spoor te gaan: 'Het is de geest van jullie Vader die in jullie spreekt' (10:20). Je loopt dan het risico slecht behandeld te worden en dat er op je neergekeken wordt. Een leerling staat niet boven zijn leermeester en een dienaar niet boven zijn heer (10:24), maar er is een gelijkstelling van de heer met de dienaar. Daarom zegt Jezus: 'Wie u ontvangt, ontvangt mij' (10:40). En als er dan sprake is van beloning (10:42), is die van een andere orde, namelijk: de vreugde van God (25:21, 23).

De ontfermende houding van Christus en de school

Als we de talenten opvatten als de geest van Jezus die de navolgers aanspoort hetzelfde te doen, zegt dat iets over de aard van het handelen. Het is alert zijn, maar ook verwachtingsvol gereed staan om het goede te doen. Talenten zijn gelijk aan de olie in de flesjes in het voorgaande verhaal over de tien meisjes die op de bruidegom wachten (25: 1-13). Het gaat niet zozeer om bezit, van welke aard dan ook, belangrijker te maken en in werkingskracht te maximaliseren. Het gaat om een houding, een stijl van doen, die je ontvangen hebt als een geschenk. Omdat dit een unieke, bevrijdende kwaliteit heeft, span je je in voor ‘de dingen die ertoe doen’. Toch gaat het juist niet om die houding op zich, als zou het een kwaliteit zijn in jezelf, maar om de werkingskracht van het talent zelf. Ontferming bezit je niet voor jezelf, maar heeft een interne drang om gedeeld te worden (Naastepad, 1978, p. 53). Dit maakt het begraven van het talent tot een ernstige zaak. Het Griekse woord voor ‘ging weg’ in vers 18 maakt attent op een subtiel verschil met de andere twee dienaren. Die ‘gingen uit’, de derde dienaar gaat heen. Hij loop weg en wil er liever vanaf zijn.

Voortgejaagd en afgemat

Wanneer we vanuit de passages uit het Matteüs-evangelie over de ontferming van Jezus denken aan de onderwijspraktijk, kan dat resulteren in idealen die ogenschijnlijk veraf staan van het klaslokaal. Maar er verschijnen ook concrete beelden over het handelen van leraren. In Matteüs 9: 35-36 wordt de ontfermende gestalte van Jezus krachtig neergezet ten opzichte van de menigte die hem volgt. De ontferming gaat over hen die ‘voortgejaagd en afgemat’ zijn. Het Grieks gebruikt hier zo’n sterke uitdrukking dat je het ook kunt lezen als ‘gestroopt en afgemat’. De mensenmenigte bestaat uit onrustigen die van alles moeten. Ze kunnen niet verder, omdat ze geestelijk niet verzorgd zijn of zelfs geestelijk of lichamelijk mishandeld of getraumatiseerd zijn. Het vermogen tot vertrouwen is weg, de grenzen tussen goed en kwaad zijn vervaagd, het hart in leugens verstrikt, zodat je door dit alles niet verder kunt, aldus de formuleringen van Adolf Schlatter (1969, p. 151) in zijn uitleg van deze passage.

Met de kennis in het achterhoofd van de enorm toegenomen eenzaamheid, depressie en suïcidaliteit in de samenleving, en in bijzonder ook bij schoolgaande jongeren (een verdubbeling vanaf 2002, RIVM-website, geraadpleegd, 3 juni 2024), is het niet moeilijk om in de menigte

die Jezus volgt, klassen met kinderen te zien. Leraren in het spoor van Jezus kijken dus met ogen die deze onthutsende toestand willen zien. Het maakt verschil of je de kinderen die je voor je hebt, benadert als potentieel of daadwerkelijk 'voortgejaagd' en 'afgemat', vervuld met allerlei traumaspooren (Van der Kolk, 2022) of als de persoonlijke eigenaar van talenten in klassieke zin waarvan ze de waarde onder jouw leiding moeten vermenigvuldigen. Mijn formulering appelleert aan de in de inleiding genoemde spanning bij veel leraren. Zij kijken met hart en ziel naar leerlingen, spannen zich in voor een goede relatie met leerlingen en ouders, maar, zo zeggen ze, 'er moet ook gewoon gewerkt worden; er moet ook gepresteerd worden'. Daarvoor zijn we er in de eerste plaats.

Anders kijken

Geeft het lezen van de gelijkenis leraren richting om met die spanning om te gaan? Die vraag moeten we beantwoorden, omdat het jargon in het onderwijs niet overwegend gaat over talenten van leraren, maar over de ontwikkeling van talenten van leerlingen. Wat moeten we vanuit het bovenstaande aan met de talenten van leerlingen? Als we de vraag anders stellen, gaat die over de bedoelingen van onderwijs. Welke ideaalbeelden hebben we van wat we de kinderen graag, wellicht mede dankzij de inspanningen van de leraren, zien doen? Een van de passages waarin de formulering van het Matteüs-effect voorkomt (13:10-17), laat zien dat die idealen te maken hebben met een manier van kijken. Je kunt goed kijken en horen, maar toch niet begrijpen waar het om gaat. Je kunt een probleem diagnosticeren, maar hier vervolgens toch niet met ontferming op reageren. Het zien van de essentie van Jezus is een geheim. Je moet op een ander been gezet worden. Als je gegrepen bent door zijn bevrijdende boodschap kan het niet anders of je gaat ontferming delen. Maar het let nauw. Het is erop of eronder. Het gericht, zoals dat ogenschijnlijk pas in de eindtijd verschijnt (het eschatogische), is er in het hier en nu. Wat je als leraar doet op het moment dat je oog in oog staat met de leerling, moet de leerling ten goede komen. Maar in het ongunstige geval kan je handelen ook in het nadeel zijn van de leerling. Dat is een krachtige, maar ook beangstigende boodschap. Kun je het als leraar goed doen?

Angst en angstreductie

Dit kan zeker. Eén element uit de beschrijving van de derde dienaar, die één talent kreeg, bevat een aanwijzing voor wat de omzetting van 'anders

kijken' naar ontfermend handelen in de weg kan zitten. Als de dienaar zijn talent teruggeeft, typeert hij de meester als streng: 'Uit angst besloot ik uw talent te begraven. Alstublieft, hier hebt u het terug' (25:25). Als de heer hem terechtwijst, gaan zijn woorden niet zozeer over luiheid, maar over angst en aarzeling. Uit angst voor straf en afkeuring heeft de dienaar geen risico's durven nemen. Als hij ermee gehandeld had, was het wellicht misgegaan. De derde dienaar behoort tot de categorie mensen die door het 'paradoxe zekerheidsstreven' stil komen te zitten en als verlamd door het leven gaan. Jezus' bedoeling is om deze 'almacht van de angst' te doorbreken (Luz, 2016, p. 501, die deze interpretatie ontleend aan Drewerman, 1985, pp. 748-753). Dit wordt nog indringender duidelijk als we, met O'Donovan, in het talent de persoonlijke identiteit zien. Als je het talent verbergt, stop je ook jezelf weg en kom je niet meer vanuit je koker tevoorschijn:

The one-talent servant in the parable who treats the investment task assigned by him by an ambitious master merely as a dangerous liability, does not realize that what he wrapped up in a napkin and hid, rather than developing it and offering it back with interest, was himself (O'Donovan, 2017, p. 118).

Vertaald naar een pedagogische situatie is de taak van een leraar om de angst bij leerlingen te reduceren. Onderwijs heeft veel potentie om onveiligheid te veroorzaken, omdat er altijd sprake is van oordelen over prestaties of gedrag en omdat de groepsdynamiek van moment tot moment afhankelijk is van de geduldige sturing en bijsturing van de leraar. Van de leraar wordt in deze complexiteit gevraagd veiligheid te bewerkstelligen en een angstvrije ruimte te creëren. Dit kan bijvoorbeeld door te zorgen voor korte wekelijkse contactmomenten met iedere leerling of door vreugden en spanningen in de groep gemeenschappelijk te maken. Niet één individu is schuldig voor als er iets misgaat, maar de groep als geheel draagt verantwoordelijkheid voor iedereen. Daarnaast is het zaak dat iedere leraar voldoende aandacht geeft aan de eigen innerlijke veiligheid, bijvoorbeeld door angst en onzekerheid te delen met collega's.

Mentale ruimte

Maar er is meer. Voor leerlingen is er het ideaal dat ze moedig en zonder angst leren te handelen. De gelijkenis nodigt onderwijzensmen uit tot

een accent op de morele vorming: kinderen en jongeren leren de juiste beslissingen te nemen en te leren zien waar het op aankomt. Er is een nauwe verwantschap tussen religieuze en morele vorming. Godsdienst-pedagogisch geformuleerd zien we leerlingen zich het liefst ontwikkelen met een Godsbeeld zonder angst voor het oordeel: leerlingen die in staat zijn te handelen op het scherp van de snede, waakzaam en alert en bereid om te kiezen voor vrede en gerechtigheid. Juist daarom blijft het de taak van de leraar om angst van leerlingen te reduceren, want dan ontstaat er mentale ruimte en hoeven leerlingen zichzelf niet te bewijzen. Maar ze hoeven zich ook niet te verstoppen en kunnen openstaan voor situaties die de uiterste moed van hen vragen.

Dit betekent dus dat de interventie van de leraar niet in de eerste plaats gericht is op het tot ontplooiing brengen van de potentie in leerlingen, zoals het meritocratisch ideaal wil, maar op het scheppen van voorwaarden voor moreel handelen. Leerlingen moeten risico's durven nemen als het gaat om te delen wat ze in ontferming hebben ontvangen.

Belangeloosheid

Voor het huidige onderwijs, dat opereert in een meritocratische context, is het zaak voor leraren en leerlingen om idealen van navolging te formuleren. Dat brengt mij tot slot bij Dietrich Bonhoeffer (1906-1945), die in zijn leven en werk heeft getoond wat moed en keuzebereidheid betekent. In zijn *Navolging* besteedt hij opvallend genoeg geen aandacht aan de gelijkenis van de talenten. Op momenten dat hij verwijst naar de rede over de laatste dingen, vestigt hij steeds de aandacht op het laatste stukje waarin Jezus het onbaatzuchtige van het handelen prijst (Bonhoeffer, 1960, p. 283; Bonhoeffer, 1964, p. 274; Bonhoeffer, 1966, pp. 39-41; Bonhoeffer, 1972, p. 249). De crux van dit deel van de rede is dat er omgezien wordt naar 'de minste van de broeders', diegene die je het gemakkelijkst uit het oog verliest of het liefst negeert. In de klas bijvoorbeeld de stille leerling of de lastigste leerling.

Wat ik hier als een ideaal formuleer, dat contrasteert met meritocratie, is wat Bonhoeffer de gestalte van de kerk noemt. De school kan deze gestalte van de kerk waarmaken. Handelen in de geest van Christus, wordt realiteit in de ik-jij-verhouding tussen leraren en leerlingen en tussen leerlingen onderling. 'Waar de ander zichzelf volledig als persoon

tot een uitdaging maakt of geeft, wordt hij *voor mij Christus*' (Bonhoeffer, 1972, pp. 248-249 eigen vertaling). Dit is een doelideaal dat zich moeilijk laat omzetten in leeruitkomsten. Maar ook niet bereikbare idealen moeten we klip en klaar formuleren (De Ruyter, 2007). Zowel voor leerlingen als voor leraren gaat het om het leren onbaatzuchtig te handelen. Je wordt getraind in een ontfermende manier van doen zonder dat dit een specifiek af te vinken leerdoel is. De cultuur in de school moet zodanig zijn dat ontferming in de geest van Christus praktijk is, iets wat je gewoon doet, zonder pretenties.

In het handelen gaat de complexiteit van de reflectie samen met wat Bonhoeffer het loskomen van reflectie noemt ('Reflexions-losigkeit', Bonhoeffer, 1966, p. 40). In een treffende passage over het eindgericht (Bonhoeffer, 1964, p. 274), laat hij zien dat het ook iets betekent voor de aard van de beloning: dat is verwondering. De verwonderden zullen in het eindgericht de ontvangers zijn. Zij vragen zich af: wanneer hebben we de hongerige gevoed, de dorstige te drinken gegeven en de naakte gekleed? De ontferming is door ons heen gegaan, zonder dat we ons dat realiseren. Juist dat wat niet gezien wordt, telt, dat wat niet in trackrecords verschijnt en niet op Facebook na te lezen is. Ontferming is er in de kleine dingen die op het eerste gezicht betekenisloos zijn, maar een krachtige werking hebben. Een vriendelijk woord dat iemand een hele dag opbeurt, een glas water dat je aan een voorbijganger reikt (Bonhoeffer, 1966, pp. 39-40). De onbevangen eenvoud is een teken van hoop. Als je in eenvoud het goede doet, verspreidt het zich. Het goede vermenigvuldigt zich, omdat het goed is (Rom 12:8; 2 Kor 8:2, 9:11, 13).⁴

Conclusie

De gelijkenis van de talenten bevat elementen die gemakkelijk kunnen leiden tot een meritocratische vertaling naar het onderwijs. Dat dit gebeurt, is mede te wijten aan een oppervlakkige lezing in de christelijke traditie, dat met recht een 'theologisch en taalkundig bedrijfsongeval' te noemen

4 Het volledige citaat waarnaar ik verwijs, luidt: 'In jenem Tag wird uns Christus selbst die guten Werke offenbaren, die wir nicht kannten (...) Dann wird ein grosses Verwundern anheben, und wir werden erkennen, dass es nicht unsere Werke sind, die hier bestehen, sondern das Werk, das Gott zu seiner Zeit ohne unser Wollen und Mühen durch uns getan hat.' (Bonhoeffer, 1964, p. 274).

is.⁵ Ten onrechte is gesuggereerd dat de drang om als leraar ieders talenten te laten ontplooien, rechtstreeks uit het evangelie is weggelopen.

Een nauwkeuriger lezing leidt tot een uitleg die hier lijnrecht tegenover staat. De talenten verwijzen niet naar een bezit dat je moet exploiteren, maar naar een geschenk dat je ontvangen hebt en dat je ten dienste stelt aan anderen. Alles duidt erop dat de talenten verwijzen naar de Geest van Christus die hij na de hemelvaart aan zijn volgelingen geeft. Het duidt op het handelen uit ontferming die je ontvangen hebt en die zich uitdeelt, omdat het een kracht heeft in zichzelf. De gelijkenis is een uitnodiging om voorbij te komen aan meritocratisch denken, door de nadruk te leggen op moreel handelen, op moed en op het leren kijken met ogen van ontferming.

5 Guido de Bruin in het *Nederlands Dagblad* van 10 juni 2011.

- Bonhoeffer, D. (1960). Dein Reich komme. In: *Theologie – Gemeinde*. Gesammelte Werke, Band III, pp. 270-291. München: Chr. Kaiser Verlag.
- Bonhoeffer, D. (1964). *Nachfolge*. München: Chr. Kaiser Verlag.
- Bonhoeffer, D. (1966). *Ethik*. München: Chr. Kaiser Verlag.
- Bonhoeffer, D. (1972). Das Wesen der Kirche. In: *Seminare – Vorlesungen – Predigten*. Gesammelte Werke, band V, pp. 227-275. München: Chr. Kaiser Verlag.
- Brecht, B. (1967). Dreigroschenroman. In: *Gesammelte Werke XIII*. Frankfurt: Suhrkamp Verlag.
- De Ruyter, D. J. (2007). Mijn juf is de allerbeste van de hele wereld. Over professionele idealen van leraren. In J. Kole & D. J. de Ruyter (red.). *Werkzame idealen. Ethische reflecties op professionaliteit*. Assen: Van Gorcum.
- Luz, U. (2016). *Das Evangelium nach Matthäus (Mt 18-25). Evangelisch-Katholischer Kommentar zum Neuen Testament*. Neukirchen: Neukirchener Theologie/Patmos Verlag. SS pp. 492-516.
- Merton, R. K. (1968). The Matthew Effect in science. *Science* 159 (3810), 56-63.
- Naastepad, Th. J. M. (1978). *Acht gelijkenissen uit Matteüs en Lukas*. Kok: Kampen.
- O'Donovan, O. (2017). *Entering into rest. Ethics as theology*. Volume 3. Grand Rapids: Eerdmans.
- Rolff, H.-G., (2000). *Sozialisation und Auslese durch die Schule*. Weinheim: Juventa Verlag.
- Sandel, M. J. (2021). *The tyranny of merit. Can we find the common good?* New York: Picador.
- Schlatter, A. (1969). *Das Evangelium nach Matthäus*. Stuttgart: Calwer Verlag.
- Stanovich, K. E. (1986). Matthew Effects in reading: Some consequences of individual differences in the acquisition of literacy. *Reading Research Quarterly* 21 (4), 360-407.
- Van Bruggen, J. (2004). *Matteus. Het evangelie voor Israël*. Kok: Kampen.
- Van der Kolk, B. (2022). *Traumasporen in lichaam, brein en geest*. Eeserveen: Mens!